

Toplumsal Tarih

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ • SAYI 144 • ARALIK 2005 • FİYATI: 5,00 YTL • 5.000.000 TL

**8. Uluslararası
Sinema-Tarih Buluşması:
Beyaz Perdede
"Avrupa Avrupa"**

**Jules Verne,
Bir Dava Adamı mıydı?**

İzmirliiler Yarışıyor..

**Arnavutlar,
Ali Paşa ve İskoçlar**

**8. ULUSLARARASI
SİNEMA-TARİH
BULUŞMASI**

9 ARALIK-
16 ARALIK 2005
AVRUPA AVRUPA!

**8. ULUSLARARASI
SİNEMA-TARİH
BULUŞMASI**

9 ARALIK-
16 ARALIK 2005
AVRUPA AVRUPA!

Toplumsal Tarih

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ
SAYI 144 ARALIK 2005

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Danışmanı
Zafer Karaca

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Murat Dirican

Yayın Koordinatörü
Sedat Şenoğlu

Katkıda Bulunanlar
Murat Arseven
Melda Bağdatlı
Pınar Dost
Ece Güler
Selcen Yalçın

Redaksiyon
Nihal Boztekin

Bilimsel Danışma Kurulu
Tufan Buzpınar
Gökhan Çetinsaya
Pınar Emiralioğlu
Cengiz Kırılı
Mustafa H. Sayar
Selçuk Akşin Somel

Kapak Tasarım
3TASARIM
www.3tasarim.com

Basım
BİLEŞİM MATBAASI
Bileşim Yayıncılık, Fuarçılık ve
Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Caddesi No: 11
4. Levent İstanbul
0212 3244443

Baskı Tarihi
30.11.2005

Dağıtım
YAYSAT
0212 6222222
www.yaysat.com.tr

Reklam ve Abonelik
TARİH VAKFI
0212 2273733 Dahili: 31
0212 2273732 (faks)

Bir Yıllık Abone Bedeli
50,00 YTL (50.000.000 TL)

İletişim
TARİH VAKFI
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş - İSTANBUL
0212 2273733
0212 2273734
0212 2273732 (faks)

Ankara Temsilciliği
0312 4261654

toptar@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

Yayın Türü
Yerel Süreli Yayın

Toplumsal Tarih'in bu sayısında, daha güncel konularla karşınızdayız. TÜRSAK, bu yıl Uluslararası Sinema-Tarih Buluşması'nın sekizincisini düzenliyor. Biz de aralık sayımızın kapağını bu konuya ayırdık. "Avrupa Avrupa" ana temasıyla bu yılki festival, Avrupa'yı kendi sinemasına anlattırıyor. Festivalin bizimle doğrudan ilgili yanıysa "Avrupa Medeniyetlerinde Osmanlı Kültürü" alt başlığını taşıyan bölüm. Başta Avrupalılar olmak üzere dünya insanına Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam kültürünü hatırlatmayı hedefleyen bu alt temada, Osmanlı'nın Avrupa kentlerinde bıraktığı zengin kültür mirasının ve yaşam kültürünün izlerini gözler önüne seren belgesel filmler yer alıyor.

Festival, bu yılki organizasyonu değerlendiren bir sunuş yazısının ardından, dikkatleri çeken iki önemli filmin tanıtıldığı birer yazı ile yer alıyor sayfalarımızda. Bunlardan biri, yönetmenliğini Ritu Sarin ile Tenzing Sonam'ın yaptığı *Lhasa'yı Düşlemek*. İştah Gözaydın'ın "Yurdu Düşlemek" başlıklı yazısıyla Tibet'in yakın tarihini arka plana alarak bizim için değerlendirdiği film, Amerika'da yaşayan iki Tibetli gencin aidiyet sorununu irdeliyor.

Sinan R. Çetin ise on bir yıl önce Ruanda'da yaşanan soykırımı ve dramı, patlak verdiği olay çevresinde anlatan *Köpekleri Vurmak* filmine ilişkin yazısında, yaşananların değerlendirilerek tarihe mal edilmesine ilişkin şu saptamaya yer veriyor: "...Film, Ruanda'da yaşanan soykırım üzerine değil, daha çok soykırımı Avrupa'nın verdiği tepki, daha doğrusu tepkisizlik üzerine bir eleştiri haline dönüşüyor. Bu eleştirinin merkezinde ise dışarıda yaşanan olayların soykırım olduğunu kabul etmeyerek gözlemci konumunu koruyan, sadece köpekleri vurmaya yetkisi olan BM duruyor..."

Claude Aziza'nın, ölümünün 100. yıl dönümünde Jules Verne'i konu alan "Jules Verne Bir Dava Adamı mıydı?" başlıklı makalesi ise, Verne'i, yazar kimliği dışında, pek bilmediğimiz çarpıcı yönleriyle aktarıyor. Bu sayıda yer alan bir başka konu, 85. yılını kutlayan dada devrimi. Yüzyılın başında kendini gösteren ve bugünlerde yeni tartışmalara yol açan bu akımı yıldönümünde kısa bir derlemeyle anımsamayı uygun gördük. Bunlar dışında, Derya Gürses Tarbuck'un "Yeniçağ Avrupa'sında Cadılık Kavrımı: Şeytanın İşbirlikçileri", Özlem Çaykent'in "Arnavutlar, Ali Paşa ve İskoçlar" ve Pelin Böke'nin "İzmirli Yarıyor" başlıklı makaleleri, aralık sayımızda yer alan, ilginç olduğunu düşündüğümüz diğer konu başlıkları.

Murat Dirican

8. Uluslararası Sinema-Tarih Buluşması

Beyaz Perdede

"Avrupa Avrupa"

TÜRSAK Vakfı'nın her yıl gerçekleştirdiği, ulusal ve uluslararası platformda "düşünce ve felsefe" festivali olarak öne çıkan Uluslararası Sinema ve Tarih Buluşması'nın sekizincisi "Avrupa Avrupa" ana teması ile 9-16 Aralık tarihlerinde düzenleniyor. Buluşma'da "Avrupa Medeniyetlerinde Osmanlı Kültürü" alt başlığıyla Osmanlı'nın Avrupa kentlerine kazandırdığı kültür mirasının ve yaşam kültürünün yansımalarına değinen belgeseller izlenebilecek.

Ölümünün Yüzüncü

Jules Verne'le bu alanda karşılaşmayı beklemiyorduk. Oysa, tüm dünyada en çok okunmuş Fransız romancısı, bağımsızlık mücadelelerini sürekli olarak koruyan bir dava adamı olarak da karşımıza çıkıyor. Ölümünün yüzüncü yıldönümünde anarken Jules Verne'i yeniden keşfedelim.

İnançlı bir Dreyfus ve Paris Komünü karşıtı, ilgisizliği nedeniyle Yahudi düşmanı, konformistliği nedeniyle kadın düşmanı ve alternatif olarak da geçmişi hayranlığı karşıtı. Dine saygılı, taşra saygınlığını önemseyen, saygınlık arayışında bir eşraf, sınıf atlamak için sabırsızlanan bir küçük burjuva.

Garpçılarının Gelecek Tasavvurları Üzerine Örnek Metinler

Türk tarihinde Garpılılaşma (Batılılaşma) serüveninin ne zaman başladığı ve

hangi aşamalardan geçtiği konusu üzerine tartışmalar devam etmekle birlikte II. Meşrutiyet döneminde kendilerine Garpçılar denen, diğer fikri gruplardan farklı bir grubun ortaya çıktığı genel kabul gören bir husustur. Öncülüğünü Dr. Abdülhak Cevdet'in yaptığı ve 1910'lu yıllarda İctihad dergisi etrafında birleşen bu grup, Batılılaşma konusunda yoğun tartışmalar başlatmıştır.

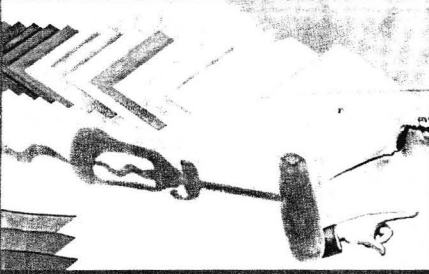

İçindekiler...

Toplumsal Tarih Sayı 144 Aralık 2005 Cilt: 24

Haberler	4
Tarih ve Sosyoloji Buluşması	14
<i>H. Ege Özen</i>	
Tarihsel Koruma ve Alan Yönetim	
Günümüzdeki Geçmiş	18
<i>Gül Pulhan</i>	
8. Uluslararası Sinema-Tarih Buluşması	
Beyaz Perdede "Avrupa Avrupa"	22
<i>Sedat Şenoğlu</i>	
8. Uluslararası Sinema-Tarih Buluşması	
Hangi Köpekleri Vurmalı?	28
<i>Sinan Refik Çetin</i>	
8. Uluslararası Sinema-Tarih Buluşması	
Yurdu Düşlemek	32
<i>İştar Gözaydın</i>	
Ölümünün Yüzüncü Yılında Yeniden Tartışılıyor...	
Jules Verne Bir Dava Adamı mıydı?	36
<i>Claude Aziza</i>	
Garpçılarının Gelecek Tasavvurları Üzerine Örnek Metinler	44
<i>Refik Bürüngüz</i>	
Paris'te Dada Devrimi	52
<i>Emanuelle Retallaud-Bajac</i>	
İzmirliler Yarışıyor...	58
<i>Pelin Böke</i>	
Benim Tanıdığım Stefanos Yerasimos...	
Bir İstanbul Tarihçisi	64
<i>Tülay Artan</i>	
Arnavutlar, Ali Paşa ve İskoçlar	74
<i>Özlem Çaykent</i>	
Yeniçağ Avrupa'sında Cadılık Kavramı	
Şeytanın İşbirlikçileri	80
<i>Derya Gürses Tarbuck</i>	
Bira İmalathanelerinden Bira Fabrikalarına	
Bomonti ve Olimpos	84
<i>Ercan Eren</i>	
Tarihi Bir Kongre Üzerine Notlar	
Şam'da Osmanlı İzleri	94
<i>Ş. Tufan Buzpinar</i>	
Türkiye'de Solun Tarihinden Bir Belge	
Türk Komünisti Mustafa Nafi'nin	
"Üçüncü Beynelmilel'e Katılım Başvurusu	100
<i>Mete Tunçay</i>	
Anadolu'da Önemli Bir Doküman Merkezi	
Eşme'de Kilimcilik	102
<i>Selcen Yalçın</i>	
Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay	108
<i>Hazırlayanlar: Emel Seyhan, Rober Koptaş</i>	

Paris'te Dada Devrimi

52

17 Ocak 1920, tuhaf görünüşlü adam, savaş sonrası kargaşanın kol gezdi-

ği Paris'e ayak bastı. Melon şapkası, papyonu ve monoklü ile fark-
lı bir görüntüye sahipti. Romen asıllı şair, bir mesih beklermişçesi-
ne coşkulu genç bir grup tarafından karşılandı. Bu grubun hayali,
sanatta devrim yapmak ve dünyayı değiştirmekti. Daha azıyla ye-
tinmemeye kararlıydılar. İşte bu karşılama Fransız dadaizminin
doğuşunun ve zamanla yerini sürrealizme bırakışının temelinde
yatan ilk kıvılcımdı.

İzmirliiler Yarışıyor...

Derler ki, kadın eli değ-
meseydi avcılık-toplayıcı-
lıktan tarıma geçiş,
yani neolitik devrim öyle
kolay kolay gerçekleş-
mezdi. Avcılık-toplayıcı-
lığı bir üretim biçimi ol-
maktan çıkarıp bir oyun
haline getirenler ise er-

kekler olmalı. Onlar ekip biçmenin boş zaman üreten o keyifli avare-
liği içerisinde atladılar, zıpladılar, koştular, attılar, vurdular, birbir-
lerini yere serdiler, serildiler... Erkeklerin birbirleriyle yarışmayı bir
bizonu avlamaktan daha keyifli bulmaya başladığı bu yeni dönem,
gelişimini binlerce yıl sürdürdü. Atletizmden
futbola, yüzmeden bisiklet yarışlarına kadar at-
lanıp zıplanacak, koşulacak ne varsa hepsini
-yani sporu- bu yüzden erkek tarihinin bir tür
alt disiplini gibi okumak yanlış olmasa gerek.

58

Benim Tanıdığım Stefanos Yerasimos... Bir İstanbul Tarihçisi

Mimarlar, Yapılar, Haritalar: Geçmiş
Yeniden Kurmak... Stefan'ı 1987 yılı-
nın Nisan ayı sonlarında, Leiden'de
ikincisi düzenlenen olan "Modern Ot-
toman Studies and the Turkish Re-
public" başlıklı konferansta tanıdım.
Sunduğu bildiriyi gerek işaret ettiği
kaynaklar, gerekse hipotezleri açısın-
dan tanıdık bulmuştum. O yıllarda Os-
manlı mimarlık ve şehircilik tarihi ile
ilgilenenler (eğer amatör tarihçi değil-

ler ise) genellikle mimarlardı; aka-
demisyen iseler
hep mimarlık fakültelerinin bünyesinde yer alırlar
ve yalnızca mimarlık dergilerinde yazarlardı.

64

Arnavutlar, Ali Paşa ve İskoçlar

"Nasıl olur da bu kadar adalet ve
acımasızlık, iyi niyet ve düşünce ve
barbarlık bu ciddi adamda bir araya
gelebilir?" 19. yüzyıl İskoç yazarı
John Galt'ın *Eben Erskine* adlı
eserinde bahsi geçen bu "ciddi adam"
Tepedenli Ali Paşa'dır. Lord Byron, yol
arkadaşı John Cam Hobhouse ve Galt,
ilgilerini çekmiş olan bu paşadan

Osmanlı'nın batı eyaletlerinin en tanınmış veziri olarak bahseder-
ler. Aslında bu tespit pek de yanlış değildir, çünkü Ali Paşa özel-
likle Batı'da en çok tanınan ayan-paşa ola-
caktır. Paşa birçok gezi yazısı, şiir ve
romanın yanı sıra bir de Macar Rapsodisi'ne
konu olur; Alexander Dumas ve Victo-
r Hugo'nun dikkatini çeker.

74

Bira İmalathanelerinden Bira Fabrikalarına Bomonti ve Olimpos

Türkiye'de 1890'larda başlayan bira
üretiminde fabrikasyona geçiş kapsa-
mında kurulan ilk fabrika Bomonti Bi-
ra Fabrikası'dır. 1888'de bir Alman
(İsviçre) şirketi tarafından Şişli Feri-
köy'de inşasına başlanan fabrika,
1890'da imalata geçmiştir. Şirketin
ismi Bomonti Fabrikası Anonim Şirke-
ti, merkezi Cenevre ve sermayesi,
-1900'lerin başında şirket tarafından
verilen bir ilana göre- tamamı ödenmiş
olarak 2.500.000 franktır. 1905 yılı
için bilinen serma-
ye miktarı 8,8 mil-
yon kuruştur. Şir-
ketin ürettiği bira,

saf malt ve şerbetçiotundan hazırlanmaktadır.

Anadolu'da Önemli Bir Dokuma Merkezi Eşme'de Kilimcilik

98

Kilim dokumacılığı, kırsal kesim insanının kültürel değerlerine
kendini yorumlarını da katarak, eşsiz eserler meydana getirdiği el
sanatlarından biridir. Bundan kırk yıl öncesine kadar daha fazla
rağbet görüyorken, günün değişen ko-
şulları ve farklılaşan ihtiyaçlar doğ-
rultusunda birçok yörede geri planda
kalan kilim, günümüzde özel talepler
ve turistik amaç dışında çok fazla do-
kunmamaktadır. Eşme'de kilim doku-
macılığı 18. yüzyılda önem kazanma-
ya başlamıştır. Renk-motif zenginli-
ği fark edilen Eşme kilimleri bazı gi-
rişimcilerce dünyanın değişik ülke-
lerine pazarlanmıştır. Dönemin Eş-
me yöruk kilimleri bugün de dünya-
da seçkin koleksiyonlarda yer al-
maktadır.

Benim Tanıdığım Stefanos Yerasimos...

Bir İstanbul Tarihçisi

Mimarlar, Yapılar, Haritalar: Geçmiş Yeniden Kurmak... Stefan'ı 1987 yılının Nisan ayı sonlarında, Leiden'de ikincisi düzenlenmiş olan "Modern Ottoman Studies and the Turkish Republic" başlıklı konferansta tanıdım. Sunduğu bildiriyi gerek işaret ettiği kaynaklar, gerekse hipotezleri açısından tanıdık bulmuştum. ("La réglementation urbaine ottomane XVIe-XIXe siècles", Proceedings of the 2nd International Meeting on Modern Ottoman Studies and the Turkish Republic, E. van Donzel [der.], Leiden, 1989, 1-14; yeniden yayımlanması: "La réglementation urbaine ottomane XVIe-XIXe siècles", A. Borie, P. Pinon, S. Yerasimos [der.], L'occidentalisation d'Istanbul au XIXe siècle, Paris, 1991) O yıllarda Osmanlı mimarlık ve şehircilik tarihi ile ilgilenenler (eğer amatör tarihçi değiller ise) genellikle mimarlardı; akademisyen iseler hep mimarlık fakültelerinin bünyesinde yer alırlar ve yalnızca mimarlık dergilerinde yazarlardı.

*Tülay Artan**

Ilk Cumhuriyet kuşağı olarak tanımlayabileceğimiz ve 1930'lu yıllardan beri faaliyet gösteren mimar-tarihçiler, anıtsal yapıların geometrisi, oranı ve diğer formel özellikleriyle ilgili gözlemlere ağırlık vermekle birlikte, Osmanlı tarihçilerinin fiyat ve ücret tarihi ya da teşkilat tarihi çalışmalarının uzantısında kullanılır hale getirmiş olduğu inşaat ve şehircilik faaliyetlerine ya da mimar ocağına dair birincil kaynakları da "keşfeder" ve popüler tüketime sunarlardı. Dolayısıyla mimarlık öğrencileri ve mimarlar olarak bildiklerimiz (ve öğrenmek istediklerimiz), Osmanlı yapılarının (yükseklik, saçak, bitişik nizam, kamusal alana taşma vs) özellikleri, (su taşımacılığı, temiz ve kirli su kanalları, yollar ve kaldırımların inşası, temizlenmesi, güvenlik vs) şehirciliğe veya kamusal hizmetlerin dü-

zenlenmesine ilişkin boyutları, keza yapı malzemesi, işçilik ve mimarlık teşkilatının örgütlenmesi ve çeleriyle, kısacası normlarla sınırlıydı. Camiler civarında ve surlar üzerinde inşaat, gayrimüslimlerin toprak edinmesi, mülkiyet, Müslüman ve gayrimüslim mahallelerinin gelişmesi, yeni inşa edilecek yapılar üzerinde uygulanan

sınırlamalar ve benzeri yasaklar da bu normlar içinde yer alır, dönemin sosyal duyarlılıkları göz önüne alınırsa, oldukça da dikkat çekici bulunurdu.

Oysa Stefan Yerasimos, bu kısa makalesinde Ahmed Refik Altınay'ın Mühimme Defterlerinden derlediği ve 1495-1591, 1592-1688, 1689-1785, 1786-1882 yıllarını kapsayan dört cilt içinde, "İstanbul Hayatı" başlığı altında yayımladığı belgeleri değerlendirerek, söz konusu sınır ve yasakların neredeyse üç yüzyıl bo-

yunca tekrarlanmasından hareketle, hem öngörülen normları uygulamada gösterilen yetersizlik ve güçsüzlüğün altını çizmekte, hem de Osmanlı tarihçiliğinde alışageldiğimiz yükselme-duraklama-gerileme paradigmasına ters düşen bir sürekliliğe işaret etmekteydi. İşaret edilen süreklilik hem başkaldıran, hem de başkaldırılan açısından bir direnci tarif ediyordu. Üstelik Stefan ısrarla tekrarlanan, hatırlatılan sınır ve yasaklara rağmen inşa edilen evler, hanlar, ahşap dükkânlar ile şehrin genişlemesinin, başkente göçün, Galata ve Boğaz köylerinde yerleşimlerin gelişmesinin kaçınılmaz olduğunu söylerken, hemen arkasından, "Peki, yasaklarda bu kadar ısrarlı olunduğuna göre bu faaliyetler neden önlenemedi?" diye de soruyordu. İşte bu soru Stefan'ı gününün mimarlık tarihçilerinden ayırmaktadır. Cevap olarak, bir tarafta kural koyucu karşısında bazen açık isyana kadar giden uzlaşmazlığın (karşı koymanın), diğer tarafta da karşı koyuşlar karşısında uzlaşmaların söz konusu olduğunu vurgularken Stefan, aslında Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir paradigmanın tarifini yapıyordu. Osmanlı tarihini bir karşı koymalar ve uzlaşmalar tarihi olarak görmek 1980'lerin sonlarında ne büyük bir yenilikti, bunu ancak bugün anlayabiliyoruz. Belki de bu öngörü, Stefan Yerasimos'u total tarihçiliğe yönleltecekti.

Burada değinmeden geçemeyeceğim: Stefan bu makalesinde ayrıca, 16. yüzyıl İstanbul evinin "Osmanlı evi" (ya da milliyetçi eğilimler uzantısında, ülkesine göre Türk, Bulgar, Arnavut veya Yunan evi) olarak bilinen çokkatlı, geniş saçaklı ahşap ev modeline epey uzak, tek katlı taş ev tipi olduğunu da ileri sürüyordu. Bu son derece önemli saptamayı son yayınlarından birinde yeniden ele alıp geliştirebilmiş ve mimarlık tarihçiliğimize son derece önemli bir katkıda bulunmuştur. ("Dwellings in Sixteenth-century İstanbul", *The Illuminated*

Table the Prosperous House, S. Faroqhi ve C. K. Neumann [der.], İstanbul, 2005, 275-300)

Bir süre sonra, 1991'de, bu kez Roma'da, harita ve kadastral planlar konulu bir konferansta karşılaştığımızda, Stefan ile birçok kez birlikte çalıştığı meslekdaşı Pierre Pinon, İstanbul kadastro haritaları üzerinde sürdürdükleri bir çalışmayı sunmuşlardı. ("Relevés après incendie et plans d'assurances: Les précurseurs du cadastre stambuliote", *Environmental Design, Urban Morphogenesis: Maps and Cadastral Plans*, 1-2, 1993, 112-129) Stefan'ın o sıralarda yoğun olarak bu görsel malzemeyi derlemekte olduğunu, bu konuda yazdığı diğer makalelerden de anlamak mümkün. 19. yüzyıl harita ve kadastral planları ile Osmanlı mimarlık ve şehircilik tarihçileri için yeni bir araştırma alanı açılırken, Stefan'ın -daha sonra yıllarını vereceği- 16. yüzyıl vakıf tahrir defterleri ışığında Tarihi Yarımada'da mahalle rekonstrüksiyonları üzerinde sistematik bir biçimde çalışmaya, bu harita ve planlar aracılığıyla başlamış olduğunu kaydedebiliriz. Stefan'ın topladığı bu malzeme arasında narratif görsel kaynaklar diyebileceğimiz panoramalar ve kuş bakışı şehir tasvirleri de bulunuyordu. ("Images d'une capitale", *Soliman le magnifique*, Paris, 1990, 284-303) Hemen kaydetmek gerekir ki, Stefan'ın amaçladığı "rekonstrüksiyon", yalnız fiziksel çevrenin "yeniden kurulmasını" değil, onu yapan ve yaşatan bireyi, içinde yaşadığı sosyal çevreyi, inanç ve kültür dünyasını da "yeniden canlandırmayı" içermekteydi.

Efsaneler, Kehanetler, Ölüler

Bir başka açıdan yaklaşacak olursak, Stefan'ın aldığı, edindiği özel mimarlık ve şehircilik formasyonu, yani bir yandan bina ve kamusal alanı kuşatan biçimlendirici ve yönetici sosyal, ekonomik, hukuksal vs ağırlar ile, diğer yandan da yemek, içmek gibi en gradan va-

rolüş biçimlerinden müzik ve mimari gibi kültürel anlamlarına kadar bireyle doğrudan ilgili olması, onun total tarihe yönelmesinde rol oynamış olmalı. Burada total tarih, çokboyutluluk anlamıyla söz konusu. Stefan'ın, "bina"nın formel, strüktürel ve dekoratif yapısıyla sınırlı kalmayan, sosyal, ekonomik ve hukuki unsurların yanı sıra patronaj ve ritüel gibi kültürel unsurları da içeren bir duyarlılık geliştirmekte olduğu, 1990 sonrası çalışmalarında daha da belirgindir.

Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri (çev. Şirin Tekeli, İstanbul, 1993/*Légendes d'Empire: La fondation de Constantinople et de Saint-Sophie dans les traditions turques*, Paris, 1990) mimarlık ve şehircilik tarihçiliğimizde olduğu kadar genel olarak Osmanlı tarihçiliğimizde de bu duyarlılığın (hâlâ) en gelişkin örneği olarak yeni bir yolu tarifler. Bizans başkentinin fethinden sonra Osmanlıların şehrin kuruluşuna ve en önemli simgesi olan büyük bazilikasının inşasına dair devralıp geliştirdikleri efsaneleri Bizans, Arap ve Osmanlı metinlerinden izleyerek, bu efsanelerin yansıttığı geçmişi, "öteki"nin de olsa, içselleştirme ya da aşma içgüsünü bir Osmanlı imparatorluk projesi olarak sunar Stefan; mimarlığı da bu projenin bir başka çehresi olarak tanımlar. Bu perspektif, Stefan'ın daha sonraki mimarlık ve şehircilik çalışmalarına da yön verecektir.

Ne yazık ki, Osmanlı mimarlık tarihinin bu tür duyarlılıklarla, böyle bir çokboyutlulukla ele alınmaya başlamasının üzerinden neredeyse yirmi yıl geçtikten sonra, bu çalışmalar hâlâ embriyonik boyutlarda kalırken, Türkiye'deki mimarlık okullarında yönetilen tarih tezlerinde Osmanlı kaynakları, özellikle de narratif kaynakların metinler-arası (*intertextual*) bir tarzda okunmaları hâlâ gereksiz addedilmekte (veya isterseniz yaklaşılmaz kabul edilmekte); ister bina olsun ister şehir, tarihi yapıların analizine, yapının kendisi ve tarihçilerin üretmiş olduğu -ikincil- kaynaklar ile mimarlık formasyonunun getirip dayattığı rasyonel-formalist yaklaşım hâkim olmaya devam etmektedir. Oysa Osmanlı mimarlık kültürünü incelemek, sadece geometri ile rasyonellik arasında kurulan ilişkiden ve dekoratif programın özgünlüğünden ibaret olmamalıdır; aynı zamanda bu alandaki tecrübelerin, ortaya çıkan fikirlerin, karşımıza çeşitli temalar ile çıkan usul ve üslupların kavramlaşmasını da incelemek gerekir. Bu gerçeklik karşısında, mimarlık/şehir tarihi çalışmalarını Osmanlı tarihçilerinin yüklenmesi de sıkıntıyı hafifletmeyecek gibi gözüküyor; çünkü bu kez de maalesef yukarıda söz ettiğim duyar-

lılık veya çokboyutluluktan, bir başka açıdan mahrum olunması söz konusudur.

90'lı yıllarda Stefan'ın zihnini bir yandan Osmanlı İstanbul'unun kuruluşu meşgul etmeye devam ederken ("Giovanni Maria Angiolello ve İstanbul'un Fethinden Sonraki İlk Tasviri", *Tarih ve Toplum*, 58, 1988, 34-41; "Osmanlı İstanbul'unun Kuruluşu", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı, Uluslararası Bir Miras*, İstanbul, 2000, 195-212), diğer yandan fetih öncesi efsaneleri anlamlandırma çabası da sürmüştür. Bu kez konu, Bizans başkentinde şehrin düşüşünden hemen önce ortaya çıkan kıyamet senaryoları, ulsımlar ve kehanetlerdir. "Kızıl elma" örneğinde olduğu gibi, Arap ve Bizans arketip ve geleneklerinin Osmanlı kültürüne nüfuzunu, bir başka deyişle, kıyamet/kehanet geleneklerinin soyağacını çıkarmak mümkündür. ("Apocalypses constantinopolitaines", *Critique*, 543-544, 1992, 609-624; "De l'arbre à la pomme: la généalogie d'un thème apocalyptique", B. Lellouch ve S. Yerasimos [der.], *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, Paris, 2000, 153-192)

Toplumlar felaketlerle karşılaştıklarında ya da felaketlerin gelebileceği yolunda duyarlılıklar geliştğinde, kıyamet kuramları ve onlara bağlı olarak kehanetler de öne çıkar. Din kökenli olsun olmasın, kehanetler bir ceza ve aynı zamanda felaketzede için bir umut olarak yorumlanır. Felaketin nedeni olan unsurun "ehlileştirilip" eski düzenin devam et-

tilirebileceği kehaneti şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla kehanet olgusu, felakete uğrayan/uğrayacak olan tarafın entelektüel bir manevrası olarak da ele alınabilir. 15. yüzyıl ortalarında Bizans başkentinin ve diğer şehirlerinin teker teker Türklerin eline geçeceği, Hristiyanların oradan oraya sürüleceği, iç kavgaların süreceği, padişahın Hristiyanlığı seçeceği ve imparator olacağı bu tür kehanetlerdendir. Zamanla, Osmanlı yayılması devam ettikçe, kehanetler önce teselli rolü üstlenirler ve giderek yerlerini siyasi problemlerin çözümü için daha gerçekçi arayışlara bırakırlar.

Stefan'ın İstanbul mezarlıkları üzerine çalışmaları da, sanırım kehanetle ya da öbür dünya ile çok ilgili olmasından değil, fetihten yüz yıl sonra artık mezarlarında yatmakta olan Müslüman İstanbulluları tüm kimlik bilgileriyle, yani geldikleri yerler, aile ve meslek grupları, aidiyetlerinin bütün boyutları ile tespit ve İstanbul'da yaşayıp öldükleri coğrafyaya yerleştirmekle meşgul olmasından kaynaklanıyordu. "Şehircilik tarihi açısından mezarlıkların İstanbul içinde yeri"ni tespit amacıyla Nicolas

Vatin ile bir dizi makale ("Documents sur les cimetières ottomans I: Autorisations d'inhumation et d'ouverture de cimetières à İstanbul intra muros et à Eyüp", Turcica, XXV, 1993, 165-187; "Documents sur les cimetières ottomans II: Statut, police et pratiques quotidiennes 1565-1585", Turcica, XXVI, 1994, 169-210; "L'implantation des cimetières ottomans intra muros à İstanbul", Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique, J. Bacqué-Grammont ve A. Tibet (der.), Ankara, 1996, 37-56) ve bir de kitap yayımlamışlardı. (*Les cimetières dans la ville, statut, choix et organisation des lieux d'inhumation dans İstanbul intra muros*, Paris, 2001) Mezarlıklarda mülkiyet, haklar ve imtiyazlar, defin yetkisi, ölünün statüsüne bağlı olarak değışken olabilen (techiz ve tekfin) cenaze harcamaları, İstanbul mezarlıklarının "mekânı" ve "nüfusu", hanedan mezarları (türbeler) gibi temalar etrafında örülen bu son çalışma, Suriçi defin mahallerinin (yani umumi mezarlıkların yanı sıra cami, tekke, okul, kütüphane mezarlıkları ve türbelerin) liste ve haritalarını da içermektedir. Sultan ve ailesi ile ulema, kul taifesi (asker, kadın ve erkek saray hizmetlileri, görevliler), tekke şeyhleri, tüccar ve esnafın 1453-1512; 1513-1595; 1596-1754; 1775-1867 ve sonrasında günümüze dek korunan defin mahallerinin saptanması, tarihçiler için pek çok açılım sunar.

Mezar taşları ve arşiv belgeleri ışığında yürütülen bu ve benzeri çalışmaların, Osmanlıların zihniyet tarihine de çeşitli açılardan ışık tuttuğunu gözden kaçırmamalıyız. Örneğin, Vatin ve Yerasimos'un işaret ettiği, Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl sonlarında "Edirne Kapu" dışındaki mezarlığa ilişkin şu saptaması, Osmanlı yöneticilerinin kayıt tutma, biriktirme, saklama gelenekleri açısından oldukça aydınlatıcıdır:

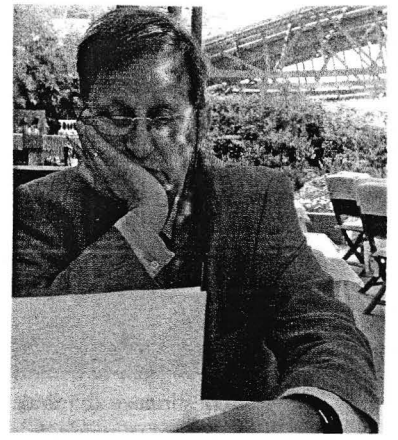
Bu türbegâha Ebû'l-feth Gazi'den beri binlerce ayân ve kibâr def edilmiştir. Sene be sene rûzmerre gömilen mevtâ sicillâta kayd olunur. Cümlesi mu'ayyen ve ism ve resimleri ile mestûrdur. Çünkü baz'ı zamânda mekâbir hudûdî davâsı olduğunda fermân ile sicillerine mürâca'at olunur. Bu siciller acib tevârih-i mevtâdür ki güyâ bu hakîrûn seyâhatnâmesidir. O siciller kıyâmetden bir nişânedir. Cümle mevtânun böyle sicillere kayd ve tescil edilmesi hiç bir diyârda ve hiç bir devirde görölmemiştir.

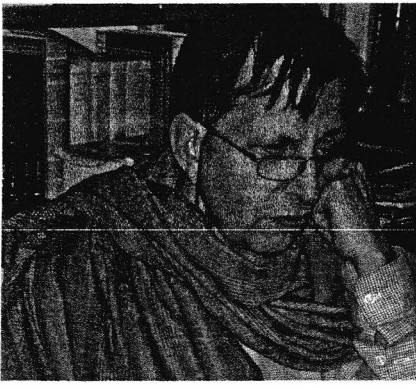
Acaba bu siciller hukuksal işlevleri dışında da kullanılıyor muydu? Bu, bir aidiyet belgesi olabilir mi? Belli sosyal grupların mezarlık tercihleri olduğu gibi, bireysel tercihlerin de göz önüne alınması gerekir; yani hayattayken bir arada olmayı seçmiş olan kişilerin öldüklerinde de bir arada kalmayı tercih etmiş olmaları pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla aidiyetleri kontrol aracı olarak da kayıt tutulması söz konusu olmuş olabilir. Maalesef, mezarlar hangi amaçla kayıt altına alınmış olursa olsun, bugün aidiyetlerin saptanması için kullanılabilecek olan bu sicillerden henüz arşivlerimizde tespit edilen olmamıştır.

Vatin ve Yerasimos, vakıfların Osmanlı defin geleneğinin oluşmasının çeşitli veçhelerinde oynadığı rol, mezarlık alanlarının tesisi, hukuki statüsü, ahlak dışı ve yasa dışı eylem(cilerden korunmasına yönelik düzenlemeler, cemaatler-arası ölümler üzerinden yürütülen mücadele gibi temaları içeren fetva ve mühimme kayıtlarını sistemli bir şekilde inceleyip analiz ederek, İstanbulluları hayattayken kuşatan realitenin bir başka yüzünü de sergilemektedirler: İstanbul'da Müslüman mezarlıklarının ne kuruluşu ne de gelişimi tesadüfidir; gene normlar oluşturulmuş, mezarlıklar ve diğer defin mahalleri bir toplumsal olgu olarak, şehircilik sorunlarıyla iç içe gelişmiştir. Hukuki, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla bu saptamalar, bir yandan bana Osmanlı yönetiminin bu kez de ölümler ile canlılar arasında arabuluculuk yaptığını düşündürüyor. Diğer yandan bu sistemli, ısrarlı ve yoğun çabaya baktığımda, Stefan'ın İstanbul'u, aslında İstanbulluyu anlamak için çalıştığına kanaat getiriyorum.

İstanbullular ve Şehir: Kimlik ve Coğrafya

Stefan tarihsel İstanbullu kimliğine dair sorularının cevaplarını başka kaynaklarda da aradı. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın Halil İnalcık önderliğinde yürüttüğü Eyüp Sultan Tarihi Ön Araştırma Projesi'nin ikinci sempozyumuna bence en özgün bildirilerden biri ile katıldı. ("15. Yüzyılın Sonunda Haslar Kazası", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, T. Artan (der.), İstanbul, 1998, 82-102) Daha önce Ö. L. Barkan'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri"ni çalışmak için incelediği 1498 tarihli Haslar kazası tapu tahrir defterine, Stefan bu kez İstanbulluların köken ve "milliyet" gibi kimlik bilgilerinin de saptanması ve coğrafyaya yerleştirilmesi amacıyla dönmüştü. 1454-1463 arasında Sırbistan, Mora ve Bosna'da zaptedilen yerlerden getirilen Hristiyan ortakçı kullar ve reaya statüsündeki sürgünler ile 1466 Arnavutluk, 1479 Asya Mavra, Kefalonya ve Zante seferlerinden getirilen esirlerin İstanbul civarına yerleştirilmesi, bu çalışmada, fetih sonrası İstanbul'unun gelişimi bağlamında ele alınır. Bu makale İstanbul tarihi araştırmalarında olası tarihsel demografi, onomastik ve tarihsel coğrafya açılımlarına dikkat çektiği gibi, ortakçı ve sürgün ailelerinin tüm fertleri, aralarındaki birinci dereceden akrabalık ilişkileri, yetişkin olmayanların yaşları (yalnız ortakçılarda) ve dolayısıyla hane sayısı ile hane başına ortalama kişi sayısı hakkında da somut saptamaları içerir. Stefan Yerasimos'un bu rada hane başına kişi sayısını 3,31 olarak saptaması

başlı başına bir buluştur. Stefan, bu öncül tesbitleri var olan haritalar ve diğer bilgiler ışığında değerlendirek, defterdeki sıralama mantığını yakalamaya çalışarak, yeri bilinmeyen köyleri bilinenlere göre yerleştirmeye çalışarak bir harita kurmayı, bir kartografi dencyi yapmayı da amaçlıyordu.

Stefan İstanbul'u ve İstanbulluyu değişik dönemlerinde anlamak için çok çeşitli kaynakları kullanmış, kullanabiliyordu. 16. yüzyıl vakıf tahrir defterlerini çalışmaya ne zaman başladı, bilemiyorum. Demografik bilgilerden sosyal gruplara, şahıs bilgilerinden meslek gruplarına ayrıntılı bilgiler sunan bu defterlerin yanı sıra, vakıf muhasebe kayıtlarını da inceliyordu. Eyüp vakfı muhasebe defterlerinin bir dökümünü yapmış, fetihten sonraki yüz yıl içinde vakıf gelirlerinin beş misli arttığı saptaması ile kasabanın gelişme sürecini değerlendirmişti ("16. Yüzyılda Eyyüb Vakfı Muhasebelerinde Eyüp Kasabası", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*, İstanbul, 1998, 140-149). Burada kısa bir tanıtımını yaptığı Eyüp vakfıyla ilgili belgelerden bir kısmını, yukarıda değindiğim, Vatin ile birlikte 2001 yılında yayımladığı kitapta ayrıntılı olarak incelemiş, transkripsiyonlarını yayımlamıştı.

Bir yandan İstanbul'un gayrimüslim cemaatleri ile ilgili çalışmaları sürerken ("La communauté juive d'Istanbul à la fin du XVIe siècle", *Turcica*, XXVII, 1995, 111-134), Stefan başkentin karakteristik semtlerini de incelemeye devam etmişti. Fatih'i, gene 1546, 1580 ve 1596 tarihli vakıf tahrir defterleri aracılığıyla analiz ederken ("Fatih: une région d'Istanbul aux XVe et XVIe siècles", C. Heywood ve C. Imber [der.], *Studies in Ottoman History in Honour of Professeur V. L. Menage*, İstanbul, 1994, 369-381), çökertnili Galata'da üç büyük cemaati seyahatnameler aracılığıyla Suriçinin coğrafyasına yerleştirdiğini görüyoruz ("Galata à travers les récits de voyages [1453-1600], E. Eldem [der.], *Première rencontre internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne*, İstanbul-Paris, 1991, 117-129). Stefan seyahatnamelerde verilen bu cemaatlerle ilgili bilgileri, Ö. L. Barkan ve E. H. Ayverdi'nin yayımlamış olduğu 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri ile de karşılaştırmıştı.

Stefan'ın seyyah literatürü ile ilgisi 14-16. yüzyıl seyahatnamelerini incelediği doktora tezi (*Les voyageurs dans l'Empire ottoman [XIVe-XVIe siècles], bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*, Ankara, 1991) sonrasında da devam etmişti. 17. yüzyıl seyyahlarından Jean Thévenot (1980), Jean-Baptiste Tavernier (1981), Joseph Pitton de Tournefort (1982) ve Jean Chardin (1983) seyahatnameleri ve [Anne Berthier ile] Albertus Bobovius'un Topkapı Sarayı anılarını (Topka-

pı, *Relation de Serail du Grand Seigneur*, Paris, 1999) çok değerli bilgilerle notlayarak bir seri içinde yeniden yayımlanmalarına önyak olurken, 16. yüzyıldan Nicolas de Nicolay'ın eserinin (1989) ve [Cyril Mango ile] Melchior Lorichs'in *İstanbul Panoraması*'nın (Melchior Lorichs' *Panorama of Istanbul*, 1559, Bern, 1999) tıpkıbasımına da katkıda bulunmuştu. 17. yüzyıl seyahatnameleri serisinin Türkçe olarak yayımlanması gene Stefan'ın gayreti ile gerçekleşmiş, ilk olarak Albertus Bobovius ya da Santurî Ali Ufki Bey'in Anıları, Topkapı Sarayı'nda Yaşam (2002) ve Tournefort Seyahatnamesi (2005), İstanbul'da, Stefan'ın editörlüğünü yaptığı seri çerçevesinde yayımlanmıştı.

Sesler, Tatlar, Renkler ile Geçmiş Yeniden Kurmak

Seyahatnameler gündelik hayatın akışına dair Osmanlı arşiv belgelerinde, hatta narratif kaynaklarında pek bulamadığımız türden ayrıntılar sunar; gözlem, dokü, koku, ses ve tat ile dolu anlatımlar, tarihçiler için son kertede çok güvenilir olmasalar dahi, tarih araştırmalarına ilginç açılımlar getirir. Stefan Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü direktörü olarak beş yılına İstanbul'a geri döndüğünde (1994-1999), işte bu duyarlılıklarla doluydu. Bu dönemde Osmanlı yaşantısının tensel dokusuna ışık tutan çalışmalar yaptı.

1995'te Diloğlanları ve Tercümanlar sergisi sırasında yapılan kolokyumun kapanış günü verilecek konser dolayısıyla tanıştığı Fikret Karakaya ve sonrasında Bezmârâ müzik grubunu oluşturacak müzisyenlerle birlikte, Dimitri Kantemiroğlu'nun *Kitâbü'l-İlm'l-musîkî alâ Vech'l-Hurûfât* adlı eserindeki 16-17. yüzyıllara ait peşrev ve semaileri bestelendikleri dönemin sazlarıyla seslendirmek amacıyla bir proje geliştirdiler. Stefan'ın kendisinin de ifade ettiği gibi, proje basit bir soruyla başlamıştı: Avrupa'da başarıyla uygulanan yaklaşım izlenerek, Osmanlı müziğinin performans tarzı ve dolayısıyla ruhu yeniden canlandırılabilir mi? Bu soruya o güne dek genellikle olumsuz cevap veriliyor, Osmanlı müziğinin notaya geçirilmemiş olması yeniden canlandırılmasının önündeki başlıca engel olarak görülüyordu. Dolayısıyla, ustadan çırağa intikal eden bu müzik geleneğinde en gerçeğe yakın veya en otantik olanın en usta olanda gizli olduğuna inanmak gerekirdi. Bu ise hem müziğin içinde geliştiği toplumun, hem de müzik geleneğinin kendisinin değişmezliğini kabul etmek anlamına geliyordu. Söz konusu yaklaşımı tarihdışı bulan Stefan, "pseudo-orientalist" olarak tanımladığı bu anlayışın mimarlık alanındaki tezahürlerine aşına olarak, müzik alanında da benzeri bir yanılgıyı ifade ettiğini, Bezmârâ grubunu destekleyerek gösterdi.

Avrupa'da gelişen "eski/erken" müzik anlayışı uyarınca, ortaçağ, Rönesans ve Barok dönemi eserleri artık bestelendikleri günlerin sazlarıyla ve yorumuyla icra edi-

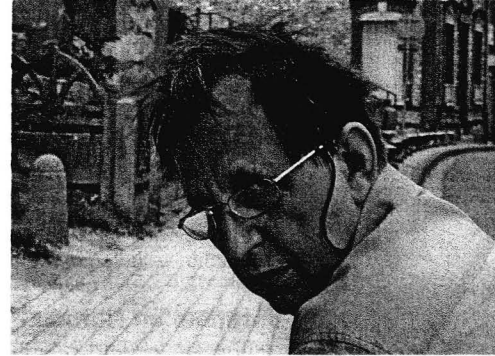
liyor, kaybolmuş sesleri yeniden keşfetmek anlam kazanmış bulunuyor. Kantemiroğlu'nun Batı müzikolojisiyle teması sayesinde notaya aldığı eserlerin bestelendiği dönemin sazlarından ise günümüzde sadece ney, nak-kare ve daire kullanılmaya devam ederken, 16. yüzyıl sazlarından kopuz, şehrud ve çeng çoktan yok olmuştu. 18. yüzyılın sonlarına kadar kullanılan miskal, Topkapı Sarayı koleksiyonlarında korunan iki örneği hariç, günümüze gelememişti. Bugünkü ut, kanun ve tambur ise üç-dört yüz yıl önceki asıllarından oldukça farklı bir yapıdaydı. Santur günümüzde artık kullanılmazken, rebabın da telleri ve akordu değiştirilmişti. Bu sazlar hakkında sadece minyatürlerden ve sınırlı sayıda yazılı eserden bilgi edinilebilirken, nasıl çalındıkları hemen tamamen karanlıktaydı. Bezmârâ grubunun ustaları yeniden çizilip yapılan bu sazlara bilgi ve birikimlerini, usul ve hatta üsluplarını aktarak "çalmayı" yeniden inşa ettiler (*Splendours of Turkey*, 1999; *Yitik Sesin Peşinde*, 2000; *Mecmûa'dan Saz ve Söz*, 2004; *Tanbûrî İsak*, 2005).

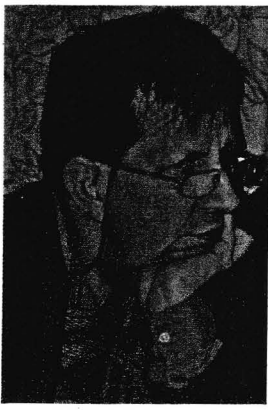
Stefan, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü direktörlüğü süresince grubun her hafta enstitüde çalışmasını sağladığı gibi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki minyatürlü yazmaları ve Bibliothèque Nationale'de bulunan albümleri de yararlanmalarına açarak, karşısına çıkan metinlerde müzikle ilgili pasajları saptayıp bunlardan grubu haberdar ederek projeye desteğini sürdürdü. Stefan'ın Albertus Bobovius, diğer adıyla Santurî Ali Ufkî'nin Bibliothèque Nationale'de bulunan *Mecmûa-i Sâz ü Söz* adlı yazma eserini inceleyip transkripsiyonlarını yapması, Bezmârâ ile ilgisinin sadece bir boyutunu oluşturuyordu. Bir yandan da sazların ve mahfazalarının yapımına, hatta grubun konser giysilerinin tasarımına kadar pratik konularla ilgilendiğini; dahası, Bezmârâ'nın Fransız Barok müzik grubu Suonare e Cantare ile ortak bir proje geliştirmesine önayak olduğunu ancak bugün öğreniyoruz.

Bu arada, bizler farkında değildik ama, herhalde saray müziğinin yanı sıra sultan sofraları da "yeniden kuruluyordu"; çünkü 1994'te, İstanbul'a daha yeni geldikleri günlerde, Belkıs'ın (Taşkeser) "değişik" yemeklerini (ve hem resim hem heykel olarak karşımıza çıkan, hem yakın hem uzak "yaratıklar"ını) hatırlıyorum. Bu dönemde Osmanlı müzik tarihinin yalnız seslerin, ses aralıkları ile perdelerin nasıl elde edildiğinin araştırılmasına değil, bir anlamlandırma, usul ve üslup tartışmasına da konu olabileceğinin keşfi ile birlikte, resim, edebiyat ve mimarlık, hatta yeme-içme kültürü ile ilişkilendirmesi, benim için de büyük önem kazanmıştı. Paris'e döndükten sonra yoğunlaştırdıkları deneyler sonucunda geliştirdikleri saray yemeklerinden seçtikleri tarifleri Belkıs'ın sıcak resimleri eşliğinde yayımladığı, 15. ve 16. yüzyılda Osmanlı saray mutfakına dair araştırma da aslında basit bir soruyla başlıyordu: Bugün mutfakımızın vazgeçilmezleri olan domates, yeşil ve kırmızı biber, patlıcan ve

fasulye ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Doğu Akdeniz yöresine yayıldığına göre, bunların öncesinde acaba ne vardı? (*À la table du Grand turc*, Paris, 2001/*Sultan Sofraları*, 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfakı, İstanbul, 2002). Stefan bu kitabın öyküsünü, "Osmanlı Mutfakını Ararken (Bir Maceranın Hikâyesi)" başlıklı giriş bölümünde anlattı. 13. yüzyılda Muhammed ibnü'l-Hasan ibn Muhammed el-Kâtib el-Bağdâdî'nin kaleme aldığı *Kitâbü't-tabîh* adlı eseri 15. yüzyılda Türkçe'ye çevirmiş olan Mehmed bin Mahmud Şirvânî, metne kendisi de yemek tarifleri eklemişti. Stefan, bu Türkçe metni daha önce İngilizce'de yayımlanmış olan Arapça metinle karşılaştırmış; tespit ettiği 82 adet "bilinmeyen" Türkçe yemeğin gerçekten 15. ve 16. yüzyıl İstanbul'unda pişirildiğinin ispatı için de, daha önce yayımlanmış belgelere başvurmuştu. Sonuçta, Bağdâdî'den çevrilmiş olanların "Arap", eklenmiş olanların "Türk/Osmanlı" diye ayrıştırılmasının doğru olamayacağı, her iki kategoride yer alan yemeklerin tümünün değilse bile, büyük kısmının Osmanlı saray mutfakında pişirilmiş olduğu kanısına varmıştı.

1990 sonrasında Osmanlı sarayının ihtişamını göstermeyi amaçlayan sergi deneyimleriyle beslenen Stefan'ın Osmanlı maddi kültürüne (saray sanatlarına demek belki daha doğru olur) duyduğu ilgi, her ne kadar bağımsız bir yayın ile sonuçlanmamışsa da, kariyer çizgisinde göz ardı edilmemeli diye düşünüyorum. Kim bilir ilerisi için neler düşünüyor, planlıyordu? (Topladığı çok sayıda Dağıstan kilimi aklıma geliyor; gelecekte bir sergi açabileceğinden söz ediyordu.) Yayımlanmamış bildirilerini, örneğin TİEM'de 26 Eylül-12 Kasım 1995 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Turkish Carpets from the 13th-18th Centuries" başlıklı sergi dolayısıyla düzenlenen konferansa sunduğu ve seçkin sınıf üyelerinin terekelerinde karşımıza çıkan pahalı, yüksek kaliteli halı sayısının azlığını vurguladığı tebliği göz önüne alırsak, Stefan'ın Osmanlı maddi kültürüne de taze bir bakış getirdiğini söyleyebiliriz. Büyük ve görkemli halıların uzun süre yalnız camilerde anıtsal ve törensel bir kullanım bulduğunu, Türk-Müslüman ev yaşamına ise bir gösterişli tüketim unsuru olarak halı kullanımının, belki Batı'nın Oryantalist kurgusunun Ortadoğu'ya ithali sonucunda ve ancak 19. yüzyıl sonlarında girdiğini ileri sürerken Cumhuriyet dönemi kültür tarihi çalışmalarına hâkim olan milliyetçi mitolojiyi de derinden sarıyordu.

Bu arada popüler tüketim için de bir şeyler üretecek zamanı yaratabilmiş olmasını hâlâ şaşkınlıkla karşılıyorum (örneğin *Demeures ottomanes en Turquie*, Paris, 1992/*Living in Turkey*, Londra, 1992). Gene de Osmanlı maddi kültürü ile kurduğu ilginin, hatta Bezmâra'nın çalgılarının inşasının ya da Sultan Sofraları'nın yazımının zorlu yeniden canlandırma boyutunun dahi Stefan

için yalnızca birer entelektüel egzersiz olduğunun; kişisel seçimleriyle bu yeniden canlandırmaların pek bir ilgisini görmediğimin; bir başka deyişle yaşantısında bir Osmanlılık özlemi içinde olmadığının altını çizmeden geçemeyeceğim. *Sultan Sofraları*'ndaki tariflerden bazılarını seçip, biraz günümüz tatlarına ve alışkanlıklarına uyarlayarak deneyip, pişirilebilirliklerini öngören bir sunuşu seçmesi, bir kez daha, mimarlık ve müzikte olduğu gibi "yeniden canlandırma" yaklaşımının benzersiz kültürel ve zihinsel cazibesine dair bir meseleydi.

İstanbul'da geçirdiği beş yılda Stefan, kimbilir kaç kişiye yol gösterdi, yardım etti, kaç kişinin ufkunu açtı? Bu süreçte benim hayatıma dokunduğu anlar, kendisinin de enstitüde gerçekleştirdiği en önemli proje olarak gördüğü Bezmâra grubu ile Osmanlı saray müziği çalışmaları, 1995 "Dil Oğlanları" (F. Hitzel ve C. Vigne-Boppe, *Enfants du langue et drogman/Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul, 1995) ve 1999 "Versailles" sergileri ("Le palais de Topkapı et son évolution", *Topkapı é Versailles, trésors de la Cour ottomane*, M. Bernus-Taylor, J-P. Desroches, B. Saule, S. Yerasimos [der.], Paris, 1999, 108-112) ile İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde organize edilen "İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar" adlı seminerler dizisi oldu.

İstanbul'un Nüfusu

Bu seminerlerden birini burada özellikle anmak istiyorum. Stefan'ın (daha sonra Eyüp sempozyumunda da değindiğini yukarıda belirttiğim) hane halkı mevcudunun (ve dolayısıyla katsayısının) daha aşağıya çekilmesine bağlı olarak İstanbul nüfusunun da yeniden hesaplanmasına dair sunduğu yeni sav, bu konuda daha önce ifade edilmiş olan kuşku da göz önüne alırsak, çok önemlidir ve ne yazık ki ancak Edhem Eldem'in bir özet ve değerlendirme yazısı ile literatüre girmiştir ("Stefan Yerasimos: '16. Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler'", *Toplumsal Tarih*, 14, Şubat 1995, 26-27).

Üzerinde çok yazılmış (ama gerçekte pek az şey bilinen) İstanbul'un 16. yüzyıldaki nüfusu, gerçek istatistiki veri noksanlığına karşın (seyahatnamelerde görülen türden) subjektif, izlenimsel enformasyon parçacıkları ışığında değerlendirilirken, abartılarda ideolojik sapmalar da etkili olmuştur. Söz konusu değerlendirme yazısında ifade edildiği gibi:

Batı'dan bakıldığı takdirde, bir nevi *exotisme* kaygusu o dönemin literatüründe olduğu kadar, daha geç dönemlerdeki –ve hatta günümüzdeki– bazı tarihçilerde de göze çarpmaktadır. Doğu'dan bakıldığı zaman ise, klasik Osmanlı döneminde İstanbul'u büyük ve hatta dev bir şehir kimliğine sokmak, açık bir şekilde Türk toplumunun Osmanlı devleti ile olan garip aşk/nefret ilişkisiyle izah edilebilecek türde bir niyeti içermektedir. İstanbul'un aynı dönemdeki Paris ve Londra gibi şehirlerin dört beş misli daha büyük olması, toplumumuza intikam ağırlıklı bir tatmin vermekte ve klasik (dolayısıyla yozlaşmamış ve Avrupa karşısında henüz küçük düşmemiş!) 'şanlı' Osmanlı imparatorluğu imajıyla birebir örtüşebilmektedir.

Edhem Eldem'in özet ve değerlendirme yazısında da belirtildiği gibi, Stefan Yerasimos'un amacı, "bu tür 'efsanevi' istatistikleri sorgulamak ve bunun ötesinde, elde olan bazı arşiv belgelerinden hareketle daha gerçekçi bir alternatif sunmaktır." Vergilendirme amaçlı tahrir defterlerinden hareketle, vergisel sayım ile demografik tahmin arasında güvenilir bir korelasyon kurulamayacağından, Stefan vakıf tahrir defterlerine dönerek, vergisel/mali hane kavramının yerine fiziki/mekânsal hane kavramını kullanmayı öneriyordu. 5000 evi kapsayan kayıtlara bakıldığında, her vakıf eve ortalama beş mülk ev düştüğü anlaşılmaktaydı. Bu oran kabul edildiği takdirde Suriçi İstanbul'unda 5000 vakıf eve 25.000 mülk ev tekabül ettiği ve dolayısıyla şehrin toplam mesken adedinin 30000 civarında olduğu söylenebilirdi. Mesken/hanenin büyük çoğunlukla tek katlı olduğu düşünülürse ve hane halkı mevcudu ortalama beş olarak kabul edilse bile (ki Stefan bunun yerine 3,31 katsayısını öneriyordu), Eyüp, Üsküdar ve Galata hariç İstanbul nüfusu 16 yüzyılda ancak 150.000 civarına varmaktaydı.

Kimi kez bu rakamın üç misline varan nüfus rakamlarının saygın tarihçilerimiz tarafından nasıl üretildiğini ve bu suretle bir fasit daire yaratılmış olduğunu da gösteren Yerasimos, 2004 ilkbaharında Sabancı Üniversitesi Tarih Programı Seminer Serisi'nde yaptığı konuşmada da, ikincil literatürde tekrarlanan gelen abartılı rakamların nasıl üretildiğini, daha doğrusu türetilmediğini, bir kez daha ve çok ayrıntılı olarak irdelemişti.

Projeler

Stefan Yerasimos 2002 ve 2004 bahar sömestlerini misafir profesör olarak Sabancı Üniversitesi'nde geçirdi. Yaşasaydı, 2006 bahar sömestrinde üçüncü defa gelecek, sonra da Paris VIII'den emekliliğini aldığında, tam zamanlı olarak aramıza katılacaktı. O da, bizler de bunu çok istiyor, bekliyorduk. 2002 bahar döneminde "Tarihsel İstanbul" seminerini Sabancı Üniversitesi'nde ilk kez verirken Tahtakale pilot bölge seçilmiş; öğrenciler Ayasofya ve Fatih vakfiyelerinin ilgili bölümlerinin transkripsiyonlarını yaptıktan sonra, vakfiye kayıtlarında bulunan mülkleri, ayrıntılı olarak verilen komşuluk

ilişkilerinin yardımıyla ve kimi kez gerçek boyutlarıyla mekâna yerleştirip, daha sonra da bu rekonstrüksiyonu Pervititch haritasına oturtmayı başarmışlardı. Bir ekip projesi olarak gerçekleşen bu seminer sonunda 15. yüzyılda Tahtakale'nin fiziksel yapısı ortaya çıkarıldığı gibi, mülklerin bir süreç içinde nasıl el değiştirdiği de izlenmişti. Bu rekonstrüksiyonun, Mercan Yokuşu'nun yarattığı tahribat dışında, bugünkü fiziksel yapıya bire bir karşılık gelmesi bütün grubu heyecanlandırırken, Stefan'ın projesine hız katmıştı.

2004 ilkbaharında "Tarihsel İstanbul" seminerini birlikte yönettik. Bu kez, Ö. L. Barkan ve E. H. Ayverdi'nin yayımlanmış olduğu 1546 tarihli vakıf tahrir defteri ile Stefan'ın transkripsiyonunu bitirmekte olduğu 1580 ve 1596 tarihli vakıf tahrir defterlerini kullanarak, Tarihi Yarımada'da Tahtakale benzeri ticaret merkezleri veya Ayasofya, Vefa ya da Zeyrek gibi seçkin sınıfın oturmayı tercih ettiği mahallelerin fiziksel ve sosyal olarak yeniden kurgulanması için Stefan'ın öngördüğü modeller tartışıldı ve uygulama egzersizleri yapıldı. 13 nahiyeye ayrılan Suriçi yerleşiminin 200 kadar mahallesi ve 2500 kadar Müslüman vakıf kurucusu, kimlikleri ve gelir kaynaklarıyla saptanabilirken, meslekler, kökenler, komşuluklar gibi aidiyet meseleleri gündeme geldi. Stefan, bu defterlerde kayda geçmeyen gayrimüslim nüfusu da cizye defterlerinden çalışarak bu tablo ya da haritayı tamamlamayı amaçlıyordu.

Stefan, bu kadar cesur ve uzun soluklu bir projeyi tek başına götürürken, bir yandan da Osmanlı yönetiminde din, maddi kültür ve etnik gruplar, tarihi bağlam, yani Süleymaniye Külliyesi örneğinde olduğu gibi (*La mosquée de Soliman le magnifique*, Paris, 1997/*Süleymaniye*, İstanbul, 2002), Kanuni'nin fetihleri ve Osmanlı askeri, politik ve ekonomik gücünün yansıması olarak mimarlık, mimar ocağı ve mimarlar, işgücü ve şantiye organizasyonu, ücretler, çalışma koşulları üzerinde yıllardır düşünmeye devam ediyordu ("Les registres de la Suleymaniye", *Dossiers Historire et Archéologie*, 127, 1988, 46-49; "Sinan and His Patrons: Programme and Location", *Journal of the Islamic Environmental Design*, V, Roma, 1990, 124-131). Aynı yıl, 18.-19. yüzyıllarda açılan mühendis okullarını ve eğitimde değişimi özetleyen bir makale daha yayımlamıştı ("Les ingénieurs ottomans", *Bâtisseurs et Bureaucrates. Ingénieurs et société au Magreb et au Moyen Orient*, E. Longuenesse [der.], Lyon, 1990, 47-63). Bildiğim kadarıyla Mimar Sinan hakkında bir monografi tasarlıyordu. Birlikte düzenlemeye hazırlandığımız Osmanlı mimari planları sergisi ise Sinan sonrasında mimarlar ocağında yaşanan değişimi de konu alacaktı.

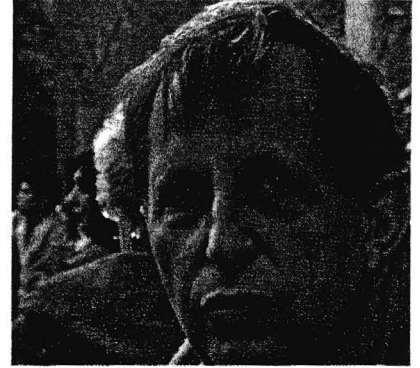
Sinan'ın mimarlığına atfedilen anakronik değerler; akılcı, gelişimci, değişimci ve yenilikçi, yani "modern" olarak gösterilmesi; başka bir deyişle geçmişin bugünün terimleriyle düşünülmesi, bir süredir derinlemesine

eleştiriliyor. Stefan bu eleştiriye ilk gündeme getirenlerden olarak hatırlanmalı. Gene 2004 ilkbaharında birlikte tasarlayıp verdiğimiz "Osmanlı Mimarlık Pratikleri" seminerinde, ilk bölümde 15-16. yüzyıl, ikinci bölümde de 17-18. yüzyıl mimarlık hizmetlerinin organizasyonunu incelemiş ve Sinan sonrası değişimi irdelemiştik. Stefan'ın bu seminerde bizlerle paylaştığı Osmanlı mimarları prosopografyası, mütevazı ve gerçekçi, ama aynı zamanda büyük düşünebilmenin ve hayal edebilmenin bir örneğidir ("15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi", *Afife Batur'a Armağan, Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2005, 37-62). Stefan, şair ya da ulema tezkireleri benzeri, mimarları konu alan yazılı eserlerin olmamasından, diğer birincil kaynakları ise bir kişinin, hatta bir ekibin taramasındaki güçlükten hareketle, bilinen biyografik bilgi kırıntılarından bir iskelet kurmayı ve bunu araştırmacıların kolektif olarak geliştirmesine sunmayı amaçlamıştı. İkincil literatürde sürekli tekrarlanan yanlışların ayıklanamaz olması karşısında Stefan böyle radikal bir tavır almayı uygun bulmuştu. Bu iyimser ve inançlı araştırmacı, Osmanlı mimarları konusundaki yanlışlara çok net bir şekilde dikkat çekmişti:

Türk sanat tarihinin bir yandan tepkisel bir çizimde evrimi, yani yüzyıllardan beri Batı'dan gelen küçümsemeye karşı bir kanıtlama çabası içinde gelişmesi, öte yandan da günümüzün 'baş oyuncu' mimar figürünü eski dönemlerde de aktarmaya çalışması –ki bu konuda mimar kökenli sanat tarihçilerimizin rolü olmuştur– bu durumu daha karmaşık bir biçime sokmaktadır.

Birlikte bir de semt tarihi projesi düşünmüş, Teşvikiye'yi Güzelleştirme Derneği'nin koruyucu şemsiyesi altındaki "Teşvikiye Mahallesi Araştırmaları: Tarih, Mimari, Yaşam" projesi kapsamında tasarladığımız üç kitabın ilki olarak "Teşvikiye Mahallesi'nin Kuruluş Tarihi (1780-1920)" başlıklı bir cildi birlikte yazmayı planlamıştık. Derneğin cömert desteği sayesinde kısa sürede toplanan belgeler ışığında, 19. yüzyılın ikinci yarısında semtin üzerinde gelişeceği alanın topografik ve idari sınırları ile bu sınırlar içinde yer alan emlak-ı hümayûn ya da özel mülkiyet statüsündeki çiftlik, bahçe, arsa ve yapıları saptamak mümkün olmuştu.

İlk aşamada, semtin gelişim sürecinde bu mülklerin sınırlarını, el değiştirme ve parselasyon sürecini ve semte ulaşım için eşzamanlı olarak planlanan ana arterlerin ve altyapının gelişimini izleyerek, bu süreçte finans ve uzman kullanımının imparatorluğun tarihine

ışık tutacak niteliklerini araştırmayı planlıyorduk. İkinci aşamada, semtin mimari karakterini tanımlayan konaklardan tipik örnek oluşturabilecek, görsel ve yazılı dokümantasyon açısından da zengin en az üç tanesini seçerek mimari ve maddi kültür tarihi açılarından incelemeyi amaçlamıştık. Son aşamada da, semtin sosyal ve kültürel yaşantısına ışık tutmak amacıyla söz konusu konakların hanedan üyelerinden ya da yönetici elitin en üst katmanlarından oluşan sahiplerinin yaşam hikâyelerini kurmaya çalışacaktık.

Araştırmalarımız sonucu, hatırı sayılır sayıda plan ve haritaya da ulaşabildiğimiz. Ayrıca fotoğraf arşivlerinden yararlanabilme olasılığı bu projenin en cazip taraflarından birini oluşturuyordu; yalnızca bugüne kalmamış olan konaklar değil, mimari patron olarak İstanbullular da artık etc kemiğe bürünebilecekti. Öyle düşünüyor ve umuyorduk.

Son Çalışmalarından

Daha önce de belirttiğim gibi, Stefan Yerasimos 1546, 1580 ve 1596 tarihli vakıf tahrir defterleri üzerinde titizlikle, yorulmadan, yıllardır sürdürdüğü çalışmalarını toplu olarak yayımlamayı planlıyordu. Bu çalışmalarının yan ürünü diyebileceğimiz son yayınlarından yalnızca ikisi ("Le waqf du Defterdar Ebu'l Fazl Efendi

et ses bénéficiares", *Turcica*, XXXIII, 2001, 7-33 ve "Dwellings in Sixteenth-century İstanbul", *The Illuminated Table, the Prosperous House*, S. Faroqi ve C. K. Neumann [der.], İstanbul, 2005, 275-300), eğer asıl çalışması gün ışığına çıkabilseydi tarihçiliğimize yapacağı katkının ne boyutlarda olacağı hakkında bir fikir verebilir.

Mimarlık tarihimiz için son derece önemli olan "Dwellings in Sixteenth-century İstanbul (16. Yüzyıl İstanbul'unda Evler)" başlıklı çalışmasında Stefan, 16. yüzyıl İstanbul evini tarif eden terimleri irdelerken, bir sözlük dili içinde sıkışmaksızın, bu terimlerin taşıdığı anlamları incelemişti. Böylelikle odalar ve servis alanlarının mekân içinde dağılımını, katları, yapım malzemesini de anlamlandırılabilmiş; fetih sırasının Bizans evini tarif etmeye çalışırken, fetih sonrası İstanbul evini de son derece sağlam bir argümanla tanımlayabilmişti. Stefan Yerasimos, ayrıca İstanbul için tek bir ev tipi öngüremeyeceğinin altını çizmiş; bir imparatorluk merkezi olarak İstanbul'un bir ev arketipi oluşturamayacağına, tersine, bu metropolün merkez ve çevre mahallelerinde farklı ihtiyaçlara hizmet veren, değişik dönemlerin sosyal, ekonomik ve kültürel kimliklerini yansıtan ev

tiplerinin çokluğu, çoğulluğuna dikkat çekmiştir. Stefan'ın vakıf tahrir defterlerinden titiz bir analiz ile tespit ettiği 16. yüzyıl Suriçi İstanbul evi kârgirdir, çokkatlı değildir, avluludur, fakat tarihi yarımada bahçelere yer bulunmaz. Bu tanım, günümüzde Türk evi diye tariflenen ahşap, çokkatlı, avlulu ve bahçeli ev tipine neredeyse taban tabana zıttır.

Cumhuriyet tarihçiliğinde Osmanlı yeme-içme alışkanlıkları folklor çalışmaları dışında tümüyle hor görül-müşken, sivil/yöresel mimarlığın asıl cazibe konusunu evler oluşturmuş ve mimarlık fakültelerinin mimarlık tarihi ana bilim dallarında Osmanlı sınırları içinde birkaç model vurgulanmış, bu arada etnik model, "Türk Evi", serpilip gelişmişti. Yeme-içme tarihi ile ilgilenmemenin, tümüyle, tarihçiliğimizin dünya tarihçiliği mecrasının dışında, kendi kendine devinen bir âlemden gelişmesinin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı evi ile ilgili çalışmalar ise, bir yandan envanter sayılabilecek saptamalarla "yerel" ve sınırlı kalırken, mimarların formalist yaklaşımlarının da kurbanı olmuştur. Diğer yandan, mimarlık tarihçilerinin bu şekilci ve idealist yaklaşımı, Türk âdet ve geleneklerine yaşama fırsatı verecek fonksiyonları içeren sanal ve tarih-dışı bir "Türk Evi" modeli yaratırken, bu evi hem diğer yeniçağ (erken modern) Balkan ve Ortadoğu ev tiplerinden bağımsız (böylelikle Türk etnisitesini Osmanlı için başat) kılmaya, hem de Osmanlı'dan doğan ulus-devletlerin benzer paradigmalarıyla kapışarak Osmanlı kültüründe yaşam mekânlarının tümüyle insandan koparılmasına katkıda bulunmuştur.

Oysa 1980'ler sonrasında Osmanlı tarihçileri mimarlık ve şehir tarihine giderek doğrudan katkıda bulunmaya başladılar; yeni sorular formüle ettiler; saptamalarda bulundular, insan ile yaşam mekânının birlikte ele alınması konusunda Ankara, Kayseri, Halep, Kahire, Gaziantep, Kastamonu, Kudüs gibi bir dizi şehirden örnekler sundular. Bir şehir evinin inşaa maliyeti, el değiştirme yolları, ortak mülkiyet, satış fiyatları, aile yapısı, kadın, erkek ve çocuklar olarak ev sahipleri ve ekonomik güçleri, zenginlik ve statü, şehir toplumunun (meslek grupları, din ve etnisite itibarıyla) yapısı, nüfus bilgileri, topografya, iletişim ağları, yerel terminoloji, ev tipleri, işbölümü, ev ve şehir içinde uzmanlık alanları gibi çok çeşitli konular, öncelikle şeriye sicilleri ve vakıf kayıtları aracılığıyla tartışılır olmuştur, oluyordu. Osmanlı devletine ve toplumuna dair "yeni" sorular sormaya başlayan "genç" bir tarihçiler kuşağı, askeri-reaya karşıtlığı üzerine kurulan paradigmayı aşmayı çalışırken, gündelik hayatın bütün alanlarını kapsayıcı, devlet ve toplumun bütün kesimlerine, dolayısıyla mimarlığa, diğer üstyapı kurumlarına ve kültüre ilişkin sorular formüle etmeye başlıyordu. Şehirli seçkin sınıfın para biriktirme yolları, kırsal/tanmsal gelirin şehir kültürüne aktırılması, şehirli yaşantı, maddi kültür, yaşam standartları ve tüketim, satış veya paylaşım sonrası ortaya çıkan anlaşmaz-

liklar, aile ve hukuk gibi alt temalar, bireylerin ve sosyal grupların yaşam mekânlarının çözülmesinde belirleyici oldu, oluyor. Bir yandan yeme-içme alışkanlıkları gibi mikro ölçekteki bulgular, diğer yandan yönetici elitin ve padişahın meşruiyeti için kaçınılmaz görülen semboller ve ritüeller gibi makro belirleyiciler, tarihçilerin elinde, bu tablonun giderek daha önemli ve daha renkli parçalarını oluştururken, mimarlık fakültelerinde hâlâ formalist/rasyonalist analizler sürdürülüyor. Bina dışındaki birincil kaynaklardan hareketle insan ve mekânın tarihini araştırabilecek, mimarlık formasyonunun verdiği duyarlılığı korumakla birlikte tarihçiliğe doğrudan katkıda bulunacak nitelikte özgün sorular formüle edebilecek yeni bir nesil, bunun için gerekli donanımdan yoksun bırakılmaya devam ediyor.

Entelektüel Ufukları

Oysa Stefan Yerasimos'un entelektüel serüveni, işte bu noktada farklı ve önemli bir model oluşturmaktadır. Örneğin Stefan, İstanbul çalışmalarında 15.-16. ve 19. yüzyıl tarihine ağırlık vermiş olmakla birlikte, geçiş dönemine dair soru ve saptamaları da ikincil literatürün baygınlık verici tekrarlarından uzak, orijinal ve çarpıcıydı. Bir yandan, özellikle Batılı seyyahların gözlemlerinden kaynaklanan, ama zaman zaman Osmanlı kaynaklarının da desteklediği bir olumsuzluk, bozulma, tükeniş havası içinde payitahtın bakımsız, güvensiz, anarşik bir şehir olarak resmedilmesine; diğer yandan anıtsal ve kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı, yeni üslûb ve üslup arayışlarının geliştiği bir ortama dikkat çekiyordu ("İstanbul and Its Westernization Process", *İstanbul-World City*, İstanbul, 1996, 48-53). Stefan, "çelişkili görülen bu görünüşün aslında birbirini tamamlayıcıdır" diyordu:

16 yüzyılda kentin asayışı kadar şehircilik düzenine olumlu bir biçimde bakan batılı gözlemcilerin giderek düşüncelerini değiştirmelerinin nedeni, İstanbul'da kaldırımcılar, su yolcuları, mezhepçiler taifesinin ya da şehremini ve mimarbaşının verdiği hizmetlerin yozlaşması kadar Batı kentlerindeki tersi yönde görülen gelişmedir.

Diğer yandan İstanbul yangınlarının şiddet ve yoğunluğunun 18. yüzyıl boyunca artmasına işaret ediyor ve evlerin gene de, hatta giderek daha fazla, yalnızca ahşaptan ve derme çatma yapılması bu yangınlarla doğrudan ilişkili olduğu izlenimini verdiğini vurguluyordu:

Yapıların kâğıt olarak yapılmasının ve diğer önlemlerin alınması konusunda her büyük yangından sonra verilen emirlerin tersine, açıkta kalan on binlerce insanı barındırma zorunluluğu, birkaç günde inşa edilebilen bildiğimiz İstanbul tipi ahşap evin doğmasına neden olmuştur.

Bu, başlı başına bir bulgu ve mimarlık tarihçiliğinin var olandan geriye doğru giderek izlediği anlama sürecini ters yüz edecek bir yaklaşım biçimiydi. Devamlı, "böylece en hızlı biçimde kurulan bu konutlar aynı zamanda en kolay yananlardır" derken, Osmanlı zihniyet

yapılarının kısa vadeli döngüselliklerinin, nasıl tekrarcı bir süreklilik yarattığına da vurgu yapıyordu.

Gene 18. yüzyıl Osmanlı dünyasına dair saptamalarında Stefan, dini, dolayısıyla değişmez zannedilen, değişmesi bozulmasıyla bir tutulan düzenlerde yaşayan toplumlara ve imparatorluk, yani dünya devleti olma iddiasında ki iktidarlara ilişkin geniş komparatif çerçevelere gönderme yaparak, "tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlılarda da yenilik bir bozulmadır, çünkü kurulu düzenden bir sapma olarak algılanır. Oysa toplum içi dinamikler çelişiklere ve gerginliklere yol açar" diyor ve böylece bir kez daha başkaldırı ve uzlaşma gündeme geliyordu: Bu durumda, tüm halkın katıldığı gösteriler, katılanların sözleri ve davranışlarıyla kuralları çiğnediği, yasakları deldiği, oyunların olağanı, alışlageleni aştığı şenlikler, gerginliklerin boşalmasını ve toplum düzeninin yeniden rayına oturmasını sağlamaktaydı. Yani toplum, doğrudan ya da gösterilere katılanların aracılığıyla kurtlarını döker ve böylece yeniden kurulu düzene katılacak hâle gelirdi. Stefan, bu şenliği düzenleyen iktidar olduğu ve bu dünyada hâkimiyetini kurma çabasında olduğunu da hemen hatırlatıyordu ("Sûr ve Sûrnâmeler [Düğün ve Düğün Kitapları]", *Sûrnâme, Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı*, İstanbul, 2000, 7-11).

Stefan'ın 19. yüzyıl kültürel değişimine dair çalışmalarına burada hiç değinmedim. 18. yüzyıl İstanbul'unda çelişkili görülen, ancak birbirini tamamlayan kargaşa ve estetiğin, tükeniş ve yeniden canlanışın oluşturduğu karmaşık tabloyu Tanzimat sonrası gelişmelerin ışığında gene İstanbul ve Trabzon, Tokat ve Afyon örnekleriyle tamamlamaya çalışmıştı. Balkanlar'dan Kafkaslar'a, Doğu Akdeniz'den İç Asya'ya birçok yeniçağ (erken modernite) şehri hakkında olsun; mimar, seyyah, elçi, sanatçı ve devlet adamları gibi tarihi kişilikler hakkında olsun, kaleme aldığı çok sayıda ansiklopedi maddesi de, Stefan'ın kendi entelektüel macerası sırasında karşılaştığı ve tanımaya çaba gösterdiği alanların çeşitliliğini, ufkunun genişliğini yansıtmaktadır.

Bense kendi tanışıklığım aracılığıyla, Stefan Yerasimos'un şahsi serüveni ve kariyerinde, aynı zamanda, Osmanlı kültür tarihinin üzerinde yükseleceği temeli inşa etmiş olduğunu gösterebildiğimi umuyorum.

